

The concept of authorial consciousness and its forms of expression in autobiographical works

Abduvakhob ZARIPOV¹

Samarkand State University

ARTICLE INFO

Article history:

Received January 2025

Received in revised form

10 February 2025

Accepted 25 February 2025

Available online

25 March 2025

Keywords:

autobiographical,
memoir,
author's consciousness,
Western scholarship,
comparison,
narrator,
author,
character,
psychological development,
the concept of "self".

ABSTRACT

This article scientifically and systematically examines the entry of autobiographical authors, and creative individuals in general, into the world of artistic creation. It explores the connections in consciousness between the work's protagonist, narrator, and author, as well as the boundaries between author and narrator, and author and character, which create a unique creative space within the text. The study argues that the narrator's image does not fully correspond to the author, but rather performs important functions while maintaining a certain distance. Based on scholarly perspectives, it is substantiated that the narrator becomes a unique mask for the author, helping to alleviate the burden of responsibility, and can reflect the author's will, which does not exist within the artistic world of the work itself.

2181-3701/© 2024 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol3-iss3/S-pp321-328>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Muallif ongi tushunchasi va uning avtobiografik asarda ifodalanish shakllari

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

avtobiografik,
memuar, muallif ongi,
G'arb ilm-fani,
qiyoslash,
hikoyachi,
muallif,
personaj,
ruhiy-psixologik rivojlanish,
"men" tushunchasi.

Ushbu maqolada avtobiografik asarlarning mualliflari, umuman, ijodkorning ijod olamiga kirib kelishi, asarning qahramoni, hikoyachi va muallif ongidagi aloqadorlik, muallif va hikoyachi, muallif va personaj o'rtasidagi chegaralar matnning o'ziga xos ijodiy makonni yaratishi ilmiy tomondan izchil asoslangan. Dalillarda hikoyachi obrazining muallifga to'liq mos kelmasligi, undan ma'lum darajada masofada turib, muhim vazifalarni bajarishi asoslanadi. Bunda hikoyachi muallifning o'ziga xos niqobiga aylanishi, unga mas'uliyat yukini

¹ Independent Researcher, Samarkand State University. E-mail: qovunchi1989@gmail.com

zimmasidan soqit qilishga ko'maklashishi hamda asarning badiiy olamida mavjud bo'lmagan muallifning irodasini aks ettira olishi olimlarning qarashlari asosida asosli tadqiq etilgan.

Концепция авторского сознания и формы его выражения в автобиографическом произведении

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

автобиографический, мемуары, авторское сознание, западная наука, сопоставление, повествователь, автор, персонаж, духовно-психологическое развитие, концепция «я».

В данной статье научно и последовательно обосновывается, как авторы автобиографических произведений входят в мир творчества, как создается уникальное творческое пространство текста через связь в сознании героя произведения, рассказчика и автора, а также через границы между автором и рассказчиком, автором и персонажем. На основе доказательств утверждается, что образ рассказчика не полностью соответствует автору, выполняя важные задачи с определенной дистанции. При этом, опираясь на взгляды ученых, обоснованно исследуется, как рассказчик становится своеобразной маской автора, помогая ему снять с себя бремя ответственности, и как он может отражать волю автора, не существующего в художественном мире произведения.

KIRISH

Ijodkor shaxsiyatining rivojlanishi fanning turli sohalaridagi tadqiqotchilarni doimo qiziqtirib kelgan. Adabiy ijodning ajralmas hodisasi sifatida muallif ongi ijodkor shaxsining shakllanishi va taraqqiyot jarayonini o'rganish imkonini beradi. U muallifning dunyoqarashi, hissiy holati va ma'naviy izlanishlaridagi o'zgarishlarni aks ettiruvchi ko'zgu vazifasini bajaradi. Badiiy asarlarda muallif ongini tadqiq etish ijodning psixologik tabiatini tushunishda yangi yutuqlarga olib chiqadi.

Muallif ongi adabiy-badiiy asarning markaziy kategoriyasi sanaladi. U so'z estetik belgisining mazmuniy asosini shakllantirib, adabiy-badiiy muloqot jarayonida tug'iladigan ma'noning shakllanishida hal qiluvchi unsur vazifasini bajaradi. Shuningdek, muallifning ongi uning haqiqiy shaxsiyatini aniq aks ettirmaydi, balki turli badiiy vositalar yordamida matnda yaratilgan murakkab tuzilmani ifodalaydi.

Muallif ongi – bu shunchaki muallif g'oyalari va qarashlari yig'indisi emas, balki matnni yaratish jarayonida shakllanadigan va o'quvchi tomonidan asarning ajralmas qismi sifatida qabul qilinadigan o'zaro bog'liq elementlarning murakkab tizimidir. Muallif ongini o'rganish asarning ma'nosini chuqurroq anglash, muallif bilan muloqot o'rnatish va adabiy ufqlarini kengaytirish imkonini beradi. Biroq bunda muallif ongi adabiy asarning tarkibiy qismlaridan biri ekanligini va uni to'liq tushunish uchun boshqa omillarni ham hisobga olish kerakligini yodda tutish muhimdir. Shu boisdan masalaga chuqurroq kirish uchun muallif ongi prizmasining tadrijiy shakllanish jarayoniga e'tiborimizni qaratish.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

XX asrning ikkinchi yarmida muallif muammosini o'rganishga B.A. Uspenskiy salmoqli hissa qo'shdi. U muallif nuqtai nazarini turli qarashlarning murakkab o'zaro ta'siri sifatida ko'rib chiqib, shunday ta'kidlaydi: ... badiiy matn tuzilishini turli nuqtai

nazarlarni, ya'ni hikoya (tavsif) amalga oshiriladigan muallif pozitsiyalarini ajratib ko'rsatish va ular o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilish orqali tavsiflash mumkin. V.V. Vinogradov, M.M. Baxtin va boshqa olimlarning ishlariga asoslanib, Uspenskiy matndagi nuqtai nazarlar namoyon bo'ladigan to'rtta darajani ajratib ko'rsatadi: g'oyaviy reja, frazeologik reja, makon va zamon tavsifi rejasi hamda psixologik reja. U ushbu darajalarning bir-biridan mustaqilligini ta'kidlab, ularning muallifning dunyoni yaxlit idrok etishini aks ettirishini qayd etadi. Uspenskiy nuqtai nazarlarni ifoda va mazmun (tasvir va tasvirlanayotgan narsa) mavjud bo'lgan semantika va san'at turlari bilan bog'laydi. Izohlaydigan bo'lsak, Uspenskiy har bir badiiy asarda ifoda va mazmunning dialektik birligi mavjudligini ta'kidlab, nuqtai nazar, semantika va san'atning turli ko'rinishlari o'rtasida chuqur aloqadorlikni o'rnatadi deb fikr bildiradi. Shunday qilib, muallifning nuqtai nazari nafaqat materialni taqdim etish usulini belgilaydi, balki asarning o'ziga xos semantikasini shakllantiradi, unga betakror badiiy tasvir beradi.

Muallif va hikoyachi, muallif va personaj o'rtasidagi chegaralar matnning o'ziga xos ijodiy makonini yaratadi. Hikoyachi obrazi muallifga to'liq mos kelmay, undan ma'lum darajada masofada turib, muhim vazifalarni bajaradi. Birinchidan, hikoyachi muallifning o'ziga xos niqobiga aylanib, unga mas'uliyat yukini zimmasidan soqit qilishga ko'maklashadi hamda asarning badiiy olamida mavjud bo'lmagan muallifning irodasini aks ettiradi. Ikkinchidan, u kitobxonga nafaqat syujet vaziyatining mohiyatini va personajlar tizimining o'ziga xos xususiyatlarini yetkazadi, balki yashirin va noaniq ma'nolarni ochib berish orqali hikoyaning muayyan lahzasida qahramonlarning kayfiyati va his-tuyg'ularini yanada chuqurroq emotsional idrok etishga ko'maklashadi.

Uchinchidan, badiiy matnga hikoyachi obrazining kiritilishi o'quvchi va muallif o'rtasida bevosita muloqot ta'sirini yaratadi. Bu jarayonda muallif, hikoyachi va kitobxon ongi o'ziga xos tarzda birlashadi. Hikoyachi voqealarni shunchaki so'zlab beruvchi rolida qolmaydi, balki hikoya tafsilotlari va syujet mantiqini nozik tarzda tiklaydi. Ba'zan muallif, o'quvchiga shunday tuyulishi mumkinki, muayyan badiiy maqsadlarni ko'zlab, o'zi bilan hikoyachi o'rtasidagi masofani ataylab yo'qotadi. Bunday hollarda muallif va hikoyachi obrazi bir-biriga yaqinlashadi, bu esa matnda muallifning hozirligini ta'kidlaydi. Toporov muallif va o'quvchi o'rtasidagi badiiy munosabatlarning shakllarini, shuningdek, voqelik va illyuziyaning o'zaro nisbati shakllarini tahlil qilib, shunday xulosaga keladi: "bu ikki shakl – "mualliflik" va "kitobxonlik", "reallik" va "illyuziya" – o'rtasida, hech bo'lmaganda ma'lum vaziyatlarda, bo'shliqlar yoki hatto ziddiyatlar mavjud". Muallif aynan shu ziddiyatlar asosida "badiiy" o'yinni quradi va "faktik" va "uydirma", real va illyuziya, haqiqiy va xayoliy unsurlarning o'zigacha noma'lum bo'lgan murakkab kombinatsiyalarini yaratadi. Ushbu fikrlardan xulosa qiladigan bo'lsak, muallif ongli ravishda qarama-qarshiliklardan o'z badiiy g'oyasini amalga oshirish vositasi sifatida foydalanadi. U reallik va xayoliylikning murakkab kombinatsiyalarini yaratish orqali o'quvchida muayyan his-tuyg'ularni uyg'otishga, reallikning tabiati va dunyoni bilishda san'atning o'rni haqida o'ylashga majbur qilishga intiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Toporov tarixiy va transformatsion yondashuvlarga ham alohida e'tibor qaratadi. Bu usullar muallifning estetik tajribasi, ruhiy kuzatishlari va falsafiy mulohazalarini turli jihatlaridan: shaxsiy-biografik, tarixiy-adabiy, ma'naviy-axloqiy, adabiy-uslubiy va lisoniy, shuningdek, qiyosiy-adabiy, psixologik va tipologik nuqtai nazarlardan ochib berish orqali chuqurroq o'rganish imkonini beradi. Tadqiqotchining fikricha, badiiy matnni o'rganish ijodkor "Men"ining ichki holatini va uning tashqi hayotiy vaziyatlar bilan

aloqasini ochib berishni talab etadi. Badiiy matn yaratish uchun asos sifatida hayotiy tajriba xizmat qiladi, u matnni chuqurlik va ma'no bilan boyitadi. Olim matnni shakllantirish usulini tashqi adabiy matnda qalbning ichki hayotini aks ettiruvchi o'ziga xos reportaj deb ta'riflaydi. Bu jarayonda tashqi va ichki alohida bir makon yaratadi, bu yerda ular deyarli ajralmas bo'lib qoladi va uyg'unlikda harakat qiladi. Ushbu fikrlarga qo'shilgan holda shuni qo'shimcha qilmoqchimizki, yuqoridagi yondashuvlarda syujet chegarasidan tashqariga chiqib, muallifning ichki tajribasi olamiga, go'zallikni tushunishiga, inson ruhiyatiga va o'z ijodida ko'tarayotgan falsafiy masalalarga chuqurroq kirib borish zarur.

Toporov ichki va tashqining o'zaro ta'sir xususiyatlarini muallif ongi prizmasi orqali o'rganib, badiiy matnning xronotopik koordinatalari bilan bog'liq bo'lgan tarixiy va peyzaj tushunchalarini kiritadi va talqin qiladi. Olimning fikricha, tarixiy va peyzaj bir-birini to'ldirib, yaxlit bir butunlikni yaratadi: tarixiy o'zgaruvchan vaqt atrofida jamlanadi, peyzaj esa barqaror, o'zgarmas makonda jamlanadi. Shunday qilib, bu kategoriyalar badiiy olamning yaxlitligini ta'minlagan holda uning dinamik va statik tarkibiy qismlarini ifodalaydi. Umumlashtirib aytganda, Toporov badiiy matnni murakkab tizim sifatida ko'rishni taklif etadi, bunda vaqt va makon shunchaki voqealar uchun fon bo'lib qolmay, balki asarning mazmunini shakllantiradigan va chuqurligini yaratadigan faol ishtirokchilar hisoblanadi.

Toporovning ta'kidlashicha, sintagmatik darajadagi makon-zamon munosabatlari muallif ongini ifodalashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. U o'zining "Makon va matn" asarida mifopoetik makonga va shunga mos ravishda mifopoetik matnga alohida e'tibor qaratadi. M.M. Baxtinning qarashlariga qo'shilgan holda, Toporov vaqtni to'rtinchi o'lchov sifatida qabul qiladi va ularning uzviy bog'liqligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, makonning yo'qligi vaqtning yo'qligini anglatadi, makonning tugallanganligi esa vaqtning tugallanganligiga mos keladi. Makon va zamonning markaziy unsurlari ham o'zaro bog'liq: makon markazi – zamon markazidir. Shundan kelib chiqqan holda, har qanday makon tavsifi shu yerda – hozir koordinatalarini ko'rsatishni nazarda tutadi. Badiiy matnda bunday makon va zamon ko'rsatkichlari muallif idrokining o'ziga xosligini ifodalab, matnni o'quvchi tomonidan idrok etilishiga asos yaratishda muhim vazifani bajaradi.

Toporov tarixiy va manzara o'rtasidagi o'zaro ta'sirning badiiy ahamiyatini ta'kidlab, uzoq va yaqin rejalar orasidagi bog'liqlikka alohida e'tibor qaratadi. Olim shunday ta'kidlaydi: "keng ufqda yaqin rejalaridagi aniqlik noaniqlikda yo'qolib, chegaradan narida o'tib bo'lmas hududning boshlanishidan darak beradi". U, shuningdek, semantik makonni gorizont va vertikal yo'nalishlarga ajratish g'oyasini ilgari suradi. Gorizont makon voqealarning rivojlanishi, ularning davomiyligi va dinamikasi bilan bog'liq bo'lsa, vertikal makon chuqurlik, ma'naviy jihatlar va transsendent o'lchovlarni aks ettiradi. Bunday ajratish nafaqat matnning turli ma'no qatlamlarini ajratib ko'rsatishga, balki ularning o'zaro ta'sirini kuzatish orqali muallif g'oyasini chuqurroq anglashga imkon beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Toporov personajlar tizimining muallif ongi ajralmas qismi ekanligini ta'kidlab, u asarning syujet-kompozitsion va madaniy chuqurligini aks ettirishi muhimligini ko'rsatadi. U asarning ichki mantiqini saqlash uchun personajlar soni va ularning harakatlari hajmi o'zaro uyg'un bog'liq bo'lishi zarurligiga e'tibor qaratadi. Bu bog'liqlik nafaqat miqdor jihatidan, balki tarkibiy maqsadga muvofiqlik nuqtai nazaridan ham

muhim bo'lib, personajlarga hikoya doirasida o'z vazifalarini samarali bajarishga imkon beradi. Qo'shimcha sifatida shuni aytishimiz mumkinki, qahramonlarning ismlari ham muhim madaniy va semantik yuk tashishiga alohida e'tibor qaratish lozim. Ismlar tasodifiy tanlanmaydi, balki kitobxonda ma'lum bir kutilgan reaksiyani uyg'otishi mumkin bo'lgan ma'noviy aloqalarga ega. "Nominalizm" va konvensionalizm deb ataladigan bu jihat yozuvchi va kitobxon o'rtasida umumiy kontekst yaratishga xizmat qiladi. Bu yerda ism tanlash va uning assotsiatsiyalari qo'shimcha ma'no qatlamlarini ochib berishi va tinglovchilarda tegishli his-tuyg'ularni uyg'otishi mumkin.

B.O. Korman adabiyotshunoslikda muallif nazariyasini rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynadi. U muallif ongi va uning matn bilan o'zaro ta'sirini chuqur tushunishga salmoqli hissa qo'shgan ilmiy maktab yaratdi. Korman muallif muammosini nazariy jihatdan anglash badiiy asarlarni tahlil qilish va ularni idrok etish uchun yangi ufqlar ochishiga qat'iy ishonardi. Kormanning asosiy maqsadi o'tgan davrdagi ilmiy tadqiqotlar natijalarini umumlashtirish va muallifning ijodiy faoliyatining turli jihatlarini birlashtiruvchi yaxlit nazariya yaratish edi. Bu nazariya tizimlashtirilgan qoidalar tarzida taqdim etilib, o'quv qo'llanmalari va adabiyotshunoslik amaliyotida o'z o'rnini topdi. Korman asarlari kabi ishlar zamonaviy filologiyaning terminologik apparatini kengaytirish, matnlarni yanada chuqurroq tahlil qilish uchun yangi tushunchalarni joriy etish imkonini berdi. Korman o'z ishida V.V. Vinogradov, M.M. Baxtin, L.Y. Ginzburg, V.D. Dneprov va Y.M. Lotman kabi mashhur filologlarning g'oyalariga tayanib, tahlilning ham filologik, ham falsafiy jihatlarini qamrab olgan muallif nazariyasini yaratdi. U muallif ongi va matn o'rtasidagi aloqalarni o'rnatdi, shuningdek, matn va muallifning adabiy an'anadagi o'rnini belgiladi.

Korman, aslida, Baxtinning ko'p ovozlilik g'oyasini Vinogradovning muallif obrazi nazariyasi bilan uyg'unlashtirdi va subyekt hamda obyektning o'zaro ta'siriga asoslangan tadqiqot usulini yaratdi. U bu usulni tarixiy-adabiy tahlil bilan bog'lab qo'lladi.

Adabiyotshunos muallif tushunchasining bir necha ma'nolarini ajratib ko'rsatadi. Birinchidan, muallif so'zi yozuvchi, haqiqatda mavjud bo'lgan shaxsni bildiradi. Biografik muallif olimlar tomonidan hayotiy materiallar manbai, syujet prototipining asosi sifatida qabul qilinadi.

Ikkinchidan, muallif so'zi butun asar ifodalanishi bo'lgan voqelikka nisbatan ma'lum bir qarash degan ma'noni anglatadi. Ushbu kontekstda muallif real biografik shaxsdan ajralib turadi. Biografik muallifdan farqli o'laroq, bunday muallif konseptual tarzda idrok etiladi va uning siymosi asar yaratuvchisidan qanchalik uzoqlashsa, shunchalik shartli tusga kiradi, faqatgina badiiy matn doirasida mavjud bo'ladi. Korman ta'kidlaydiki, "muallif asarga to'g'ridan-to'g'ri kirmaydi: matnning qaysi qismini tahlil qilishimizdan qat'i nazar, unda muallifning o'zini topa olmaymiz; gap faqat uning bilvosita subyektiv ifodalari haqida ketadi, bular oz yoki ko'p darajada murakkab bo'lishi mumkin". Shunday qilib, muallifning e'tibori subyektiv darajaga qaratilgan bo'lib, unda uning konsepsiyasi matnda aks etgan turli nuqtai nazarlarning o'zaro ta'siri orqali namoyon bo'ladi.

Uchinchidan, "muallif" atamasi turli janrdagi asarlarda uchraydi, bu yerda u "hikoyachi" yoki "naql qiluvchi" ma'nosini anglatishi mumkin. Kormanning ta'kidlashicha, "mualliflik nuqtai nazari hikoyachining nuqtai nazaridan kengroqdir, chunki u nafaqat alohida nutq subyeksi tomonidan (u muallifga qanchalik yaqin bo'lmasin), balki umuman olganda asarning butun subyektiv tuzilishi orqali ifodalanadi". Mazkur fikrga qo'shilgan

holda, shuni qo'shimcha qilamizki, mualliflik pozitsiyasi nafaqat qahramon yoki hikoyachi orqali ifodalangan subyektiv fikrlar yoki kechinmalarni, balki muallif ongini namoyon qiladigan asarning barcha tarkibiy va kompozitsion elementlarini ham qamrab oladi. Bu muallif konsepsiyasining umuman matn, shu jumladan uning shakli, uslubi va tuzilishi bilan qanday o'zaro ta'sir qilishini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Korman o'z ilmiy tadqiqotlari doirasida muallif tushunchasini matndagi subyekt-obyekt munosabatlari kontekstida tahlil etadi. V.V. Vinogradovning monologik nazariyasiga asoslangan va M.M. Baxtinning adabiyotshunoslik hamda falsafiy g'oyalarini inobatga olgan holda, Korman muallif bilan dialogik munosabatga kirishuvchi subyektning mustaqilligini ta'kidlaydi. Tadqiqotchi badiiy asarni subyektli tashkil etishning bir necha tamoyillarini ilgari suradi, bu esa matnning nutq subyektlari bilan aloqadorligini nazarda tutadi. Umuman olganda, badiiy asarning subyektli tashkil etilishi tushunchasi nutqning turli subyektlari, ularning o'zaro munosabatlari va asar ma'nosining shakllanishiga ta'sirini aniqlash va tahlil qilish maqsadida matnga chuqur kirib borishni nazarda tutadi.

Adabiyotshunos Korman muallif ongini uning o'ziga xos faoliyati va mustaqil bo'lgan hamda muallif ongidan ajralgan boshqa onglar bilan o'zaro aloqasi nuqtai nazaridan tadqiq etadi. Bir subyekt tilining uslubiy qatlamlari o'rtasidagi munosabatga e'tibor qaratgan V.V. Vinogradovdan farqli o'laroq, Korman tizimli-subyektiv usulni qo'llab, matnning turli qismlarida ifodalangan turli subyektlarning xilma-xil onglarining o'zaro ta'siriga e'tibor qaratadi. Bu qismlarning har biri o'ziga xos nuqtai nazarga ega bo'lib, muallif ongini ifodalash shakli sifatida xizmat qiladi.

Kormanning ta'kidlashicha, "muallifning badiiy obrazi zamirida yozuvchining dunyoqarashi, g'oyaviy nuqtai nazari va ijodiy tafakkuri yotadi". Adabiyotshunosning qarashlariga ko'ra, muallifning ongi badiiy yaxlitlik orqali vositalanib, konseptuallashtirilgan ong subyekt yoki voqelikka ma'lum bir qarash sifatida talqin etiladi. Subyektli tashkilot g'oyasi Korman nazariyasining konseptual o'zagiga aylanadi va aynan shu g'oya har bir muallifning o'ziga xosligini namoyon etadi. Bu fikrlarga qo'shimcha qilib aytish mumkinki, Kormanning ong subyekt konsepsiyasi muallif identikligining dinamikligi va ko'p qirraliligini ta'kidlaydi. Ongning ushbu konseptual subyekt statik figura emas, balki boshqa subyektlar va tashqi madaniy, tarixiy va ijtimoiy omillar bilan o'zaro ta'sir qilish kontekstida rivojlanadi. Natijada har bir asar muallif ongini nafaqat aks ettiruvchi, balki voqelikni yaratuvchi, uni shaxsiy idrok va badiiy niyat prizmasi orqali o'zgartiruvchi o'ziga xos konstruksiya sifatida ochib beradi. Qo'shimcha qiladigan bo'lsak, B.O. Korman tomonidan taklif etilgan ong subyekt konsepsiyasi ijodkor psixikasini tushunishda muhim rol o'ynaydi, chunki u muallif ongini ifodalash usullarini va matnda turli subyektlarning o'zaro ta'sirini ochib beradi. Korman ong subyektini badiiy asarning markaziy elementi sifatida ko'rib chiqdi, u orqali muallifning dunyoga qarashlari, uning voqelik konsepsiyasi va ichki kechinmalari namoyon bo'ladi.

Kormanning muallif nazariyasini ishlab chiqishdagi alohida xizmati uning asarga ongning tuzilmasi sifatida yondashuvdir. Bunda matnning har bir elementi muallif idrokining turli jihatlarini namoyon etuvchi vosita sifatida faoliyat ko'rsatadi. Baxtin polifoniya g'oyasidan foydalanib, adabiyotshunos qahramon va hikoyachi o'rtasidagi muloqot orqali muallifning fikri qanday ifodalanishini tahlil qiladi, syujet rivojlanishi muallifning ichki dunyosini qay tarzda aks ettirishini ko'rsatadi. Asarning syujet-kompozitsion tuzilmasi nafaqat voqealar rivojini ta'minlaydi, balki muallif ongini

chuqurroq anglashga yordam beradi, o'quvchiga uning matnga singib ketganligini his qilish imkonini yaratadi. Kormanning ta'kidlashicha, ushbu tuzilmani tahlil qilish qahramonlar nutqining muallif fikrini qanchalik aniq yetkazishini tushunishga imkon beradi, bu esa ko'pincha yuzaki ko'rinmaydigan yashirin qatlam va ma'no nozikliklarini ochib beradi. Shunday qilib, asarning hikoya matni va tuzilishi muallif ongini tushunish uchun muhim manba hisoblanadi. Chunki matn turli syujet chiziqlari, qahramonlar, ularning nutqi va fikrlari bir-biriga chambarchas bog'langan yaxlit tizimni tashkil etadi. Bu unsurlar o'zaro ta'sirlashib, muallif g'oyasini ifodalashning ham subyektiv, ham obyektiv shakllarini namoyon etadi. Ushbu tarkibiy qismlarni tahlil qilish orqali o'quvchilar muallif niyatining teranligiga kirib borishlari va matnning turli qatlamlari – qahramonlardan tortib hikoyachigacha – muallif qarashlarini aks ettiruvchi ko'p qirrali manzarani qanday yaratishini anglashlari mumkin.

Haqiqiy biografik muallif o'z tasavvuridan foydalanib, hayotiy materiallarni tanlab va qayta ishlab, asarning markaziy g'oyasini ifoda etuvchi konsepsiyalashtirilgan muallif obrazini yaratadi. Bu jarayonni muallifning o'z badiiy ishi orqali ideal o'quvchini shakllantiruvchi boshqa mavjudlik yaratishi sifatida ko'rish mumkin. O'z navbatida, asarni idrok etish jarayoni – bu haqiqiy o'quvchining shu konsepsiyalashtirilgan, oldindan mo'ljallangan o'quvchiga aylanishidir. Bunday o'quvchini shakllantirishda asarning barcha qatlamlari, jumladan, muallif ongini ifodalashning turli shakllari ishtirok etadi. Bu esa o'quvchiga asarni muallif g'oyasi doirasida tushunish va talqin qilish imkonini beradi.

N.D. Tamarchenko muallif ongi nazariyasi sohasidagi tadqiqotlarini davom ettirib, muallifni tarixiy shaxs bo'lgan real yozuvchidan ham, asar ichida aks ettirilishi mumkin bo'lgan turli xil tasvirlovchi subyektlardan (muallif obrazi, hikoyachi yoki qissachi kabi) ham farqlash lozimligini ta'kidlaydi. Bunday chegaralash mualliflik ongining o'ziga xosligini yanada aniqroq aniqlashga imkon beradi. Bu xususiyat nafaqat yozuvchining shaxsiyati yoki asardagi muayyan qahramon bilan cheklanib qolmaydi, balki uning ijodiy shaxsiyati va falsafasini aks ettiruvchi kengroq va mavhumroq tushunchani o'z ichiga oladi. N.D. Tamarchenko Baxtin nazariyasiga asoslanib, muallif obrazi va ijodkor-muallif tushunchalarini farqlaydi. U asardagi muallif obrazi nafaqat nutq va tasvir subyekti bo'lgan personajlar bilan o'zaro ta'sir qilish bilan chegaralanib qolmasdan, balki asarni yaratuvchi haqiqiy tarixiy shaxs bo'lgan ijodkor-muallif bilan ham munosabatda bo'lishini ta'kidlaydi. Bu tafovut muallifning obrazi ko'p qirrali va ko'p ma'noli bo'lishi mumkin bo'lgan asarda muallif ongi qanday faoliyat ko'rsatishini chuqurroq tushunishga imkon beradi, haqiqiy muallif-ijodkor esa bu badiiy tasvir ortida yashiringan bo'lib, talqin qilish va o'quvchi bilan o'zaro ta'sir qilish uchun makon yaratadi.

N. Stepanva badiiy avtobiografik asarlarning muallif ongini ifodalash shakllari va subyektli tashkil etish muammolarini o'rganib, muallif ishtirokining subyektli va subyektdan tashqari shakllari kabi ikki guruhga ajratib o'rganadi. N. Stepanva muallif ongini ifodalashning subyektiv shakllari sifatida konseptual muallif, hikoyachi, lirik qahramonni belgilaydi, subyektdan tashqari shakllar sifatida esa – syujet-kompozitsion va makon-zamon xususiyatlari (xronotop), motivlar tizimi, peyzaj, hikoya qilishning hissiy ohangi (va foni), badiiy obrazlar tizimini belgilaydi. Shunday qilib, Stepanova badiiy matnni tahlil qilishga kompleks yondashuvni taklif etadi. Bu yondashuv muallif ongining nafaqat aniq subyektlar (konseptual muallif, hikoyachi, lirik qahramon) orqali, balki turli xil badiiy vositalar va uslublar vositasida ham qanday ifodalanishini ko'rish imkonini beradi.

Rimar va Skobelevning fikriga ko'ra, yozuvchining shaxsi asardagi muallif obrazi bilan mos kelmaydi. Muallif ongi tugallanmaganlik, cheksizlik va bashorat qilib bo'lmaslik xususiyatlari bilan tavsiflanadi. Shu bilan birga, muallif (shaxsdan ustun) ongi va boshqa qahramonlar (shaxsiy) ongi o'rtasidagi chegaralar harakatchan va o'zgaruvchan bo'lib, aynan ular mohiyatan borliqning turli shakllarining uchrashish nuqtalari hisoblanadi. Xulosa qiladigan bo'lsak, ijodkor shaxsiyati va uning asardagi muallif obrazi o'rtasidagi bevosita bog'liqlik yo'qligini tan olish ijodkorning ruhiy-psixologik holatini o'rganish zaruratini yanada ko'rsatib beradi. Buni muallif ongini chuqurroq tadqiq etish orqali o'rganishimiz mumkin. Chunki muallif ongi ijodkorning ruhiy holati aks ettirilgan dunyoqarashning o'ziga xosligini aniqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Badiiy obraz tushunchasining muallif ongi tushunchasiga nisbatan ahamiyati turli asarlarda ta'kidlab o'tilgan. Masalan, T.T. Davidova va V.A. Pronin shuni qayd etadilarki, dastlabki muallif g'oyasi, odatda, keyinchalik rivojlanishi lozim bo'lgan g'oya va kichik yaxlit obraz ko'rinishida paydo bo'ladi. Har qanday badiiy obrazning rivojlanishi matnning turli darajalarida muallif ongining mujassamlanishi, badiiy asarda muallifning ifodalanishi mantiqini ham hisobga oluvchi estetik qonuniyatlar majmui bilan belgilanadi.

MUHOKAMA

Shunday qilib, muallif ongining tabiati, uning matndagi ishtiroki darajasi hamda turli subyektlar, asosiy qahramon va kitobxon bilan o'zaro munosabati masalasi dunyo adabiyotshunosligida faol tadqiq etilgan. Lekin muallif ongini o'rganish orqali ijodkorning ruhiy-psixologik holati o'rganilmagan. Maqsadimiz muallif ongini tadqiq etish orqali ijodkor ruhiyatini o'rganish.

XULOSA

Xulosa qiladigan bo'lsak, muallif ongini o'rganish ijodkor shaxsining psixologik va hissiy evolyutsiyasini tushunish uchun noyob imkoniyat yaratadi. Bu jarayon nafaqat muallifning shaxsiy transformatsiyasini, balki uning jamiyat, madaniyat va zamon bilan o'zaro ta'sirini ham aks ettiradi. Bu sohadagi kelgusi tadqiqotlar ijodkor shaxsi va uning badiiy merosi o'rtasidagi munosabatlarning yangi qirralarini ochib berishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Корман Б. О. [Предисл. и составл. В. И. Чулкова]. Ижевск: Изд-во Удм. ун-та, 1992. С. 174.
2. Тamarченко Н.Д. Автор // ЛЭТП. М.: Интелвак, 2001. С. 17.
3. Тamarченко Н.Д. Теория литературы. Т. 1. С. 244.
4. Степанова Н. С. Концептосфера «путь жизни» в автобиографической прозе первой волны русской эмиграции: дис. ... д-ра филол. наук. Москва, 2016. 396 с. 283-с.
5. Рымарь Н.Т., Скобелев В.П. Теория автора и проблема художественности. С. 119.
6. Давыдова Т.Т., Пронин В.А. Теория литературы. М.: Логос, 2003. С.36.
7. Топоров В.Н. «Бедная Лиза» Карамзина. Опыт прочтения. С. 165.
8. Корман Б. О. Избранные труды по теории и истории литературы. С. 43.